

Шифр роботи: MSE

**«Роль батьківської сім'ї у конструюванні репродуктивних установок та
сімейних цінностей молоді»**

ЗМІСТ

Вступ -----	3
Розділ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ПОЯСНЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКОЇ СІМ'Ї НА КОНСТРУЮВАННЯ РЕПРОДУКТИВНИХ УСТАНОВОК ТА СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ -----	6
1.1 Система впливу на формування габітусу дитини (за П'єром Бурдьє)-----	6
1.2 Концепція влади Мішеля Фуко як теоретичне підґрунтя дослідження трансляції цінностей та установок від батьківської сім'ї до дітей -----	13
Розділ 2	
БАТЬКІВСЬКА СІМ'Я ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНОГО ГАБІТУСУ СУЧАСНОЇ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ -----	16
2.1 Стратегія дослідження репродуктивних установок та сімейних цінностей сучасного українського студентства-----	16
2.2 Характер взаємодії у родині як чинник формування репродуктивних установок та сімейних цінностей молоді -----	18
ВИСНОВКИ-----	28
Список використаних джерел -----	31

ВСТУП

Зважаючи на складну демографічну ситуацію в Україні, аналіз репродуктивних установок та сімейних цінностей сучасного українського студентства є надзвичайно актуальним. Звернення саме до студентської молоді зумовлене тим, що вона володіє великим репродуктивним потенціалом, багатьма соціальними ресурсами, зокрема освітнім потенціалом, та визначає сім'ю як найважливішу життєву цінність.

Проте, рівень освіти, як засвідчують численні дослідження (як в Україні, так і в багатьох інших країнах), є чинником формування ставлення до народжування дітей як до відтермінованої цінності.

Гіпотеза роботи полягає у тому, що батьківська сім'я, зокрема відносини, що склалися між батьками та дітьми, впливає на формування репродуктивних установок та сімейних цінностей сучасної української молоді.

Наукова новизна роботи полягає:

- по-перше, у введенні до наукового обігу поняття «сімейний габітус», яке ми визначаємо як спільні сімейні класифікації речей та різноманітних соціальних явищ, габітуалізовані узвичаєні способи їхнього сприйняття всією родиною;
- по-друге, у виявленні чотирьох типів сімейних відносин, а саме: **«ліберально-демократичного»**, який характеризується співпрацею батьків та дитини: батьки направляють дитину, але дитина, при цьому сама приймає рішення; **«авторитарного»**, який характеризується жорсткою регламентацією поведінки дитини, застосування покарань, погроз тощо; **«ліберального»**, якому притаманне невтручання батьків у справи дитини, вона сама вирішує свої проблеми, мінімальні вимоги до її поведінки; **«ліберально-попустительського»**, який відрізняється вседозволеністю, потуранням дитині у всіх її бажаннях, захисті від труднощів, що виникають.

Об'єктом роботи є українська студентська молодь.

Предмет дослідження – вплив батьківської сім'ї на формування репродуктивних установок та сімейних цінностей сучасного українського студентства.

Мета дослідження – виявлення того, як саме батьківська сім'я впливає на репродуктивні установки та сімейні цінності студентської молоді.

Завдання дослідження:

1. Визначити, на основі яких концепцій можна досліджувати процес формування репродуктивних установок та сімейних цінностей молодих людей;
2. Уточнити понятійно-категоріальний апарат дослідження ролі батьківської сім'ї у формуванні репродуктивних установок та сімейних цінностей сучасного українського студентства;
3. З'ясувати, чи співвідносяться габітус батьківської сім'ї із сімейними цінностями та репродуктивними установками студентської молоді;
4. Виявити основні типи сімейних відносин у батьківських родинах студентів;
5. Виявити залежність певних репродуктивних установок та сімейних цінностей молоді від типу сімейних відносин у батьківській родині.

Теоретичну базу роботи складають наукові розробки відомих французьких соціологів П'єра Бурдьє, зокрема його концепція габітусу, та Мішеля Фуко, зокрема його концепція влади.

Емпіричну базу роботи складають результати дослідження кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Репродуктивні установки та сімейні цінності студентської молоді», що здійснено за нашої безпосередньої участі на всіх етапах реалізації цього проекту. Методом дослідження було анкетне опитування. Воно проводилося в українських закладах вищої освіти: Луганському національному університеті імені Т. Г. Шевченка, Львівському національному університеті імені Івана Франка, Дрогобицькому педагогічному університеті імені Івана Франка, Національному університеті «Львівська політехніка», Чернігівському національному технологічному університеті,

Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького, Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. Всього було опитано 673 студенти.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЯСНЕННЯ ВПЛИВУ БАТЬКІВСЬКОЇ СІМ'Ї НА КОНСТРУЮВАННЯ РЕПРОДУКТИВНИХ УСТАНОВОК ТА СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

1.2 Система впливу на формування габітусу дитини (за П'єром Бурдьє)

У пошуках найбільш прийнятного теоретичного підґрунтя даної роботи ми дійшли висновку, що таким може бути концепція П. Бурдьє, яка дозволить досить наглядно змалювати систему відносин у батьківській сім'ї і віднайти основні фактори формування габітусу дитини.

Поняття «габітус», як ми вважаємо, є дуже влучним для розкриття теми нашої роботи. Тож звернемось до цього поняття.

За П. Бурдьє, габітус – це «системи стійких диспозицій, структуровані структури, схильні функціонувати як структуруючі структури»[1].

На думку французького науковця, габітус є уособленням минулого досвіду людини і охоплює її схеми сприйняття, дій та мислення. Саме завдяки габітусу дії людини є більш-менш послідовними та передбачуваними.

П. Бурдьє вважає габітус продуктом історії, зауважуючи на тому, що він «забезпечує активну присутність минулого досвіду, який, існуючи в кожному організмі, ... більш вірним способом, ніж усі формальні правила та всі явним способом сформульовані норми, дає гарантію тотожності та постійності практик у часі» [2, с.104]. Тож, поняття габітусу можна розглядати в широкому історичному дискурсі, але ми розглядатимемо габітус на сімейному та особистісному рівні.

Габітус не є «законом» чи сталою формою – він достатньо гнучкий. Тобто габітус дозволяє при виникненні нових ситуацій обирати старі звичні способи вирішення цих ситуацій. В якості прикладу можна навести спосіб ідентифікації людиною нових предметів: якщо людина у своєму житті куштувала лише апельсини та лимони, вона може ідентифікувати грейпфрут як їстівний цитрусовий фрукт (вбудувати його у вже існуючу класифікацію).

Тобто на етапах формування габітусу відбувається класифікація явищ та предметів, згодом ці класи поповнюються або з'являються нові.

Так саме людина у своєму житті формує класифікації та явища, кожне ж яких викликає групу певних емоцій та реакцій. У перші роки життя таку класифікацію «допомагають» формувати батьки.

У повсякденному житті можна помітити, що деякі особливості сімейних стосунків формують у всіх членів родини групу однакових установок. У подальшому ці установки можуть зіграти певну роль у створюванні дитиною власної сім'ї. Виникає питання, як саме габітус, сформований у дитини батьками, впливає на її власні сімейні цінності та репродуктивні установки.

Для відповіді на це питання варто розглянути також поняття **класу**. Важливо зазначити, що поняття класу в інтерпретації П. Бурдьє не має нічого спільного із його марксистським визначенням. У межах даної концепції певний реальний клас неможливо чітко окреслити, схарактеризувати та визначити його членів. П. Бурдьє виділяє такі види класу, як реальний та нереальний, або клас на папері. Наприклад, група студентів – це перш за все клас на папері (створений та окреслений штучно). А реальний клас характеризується тим, що його члени усвідомлюють свою єдність і налаштовані діяти злагоджено. За П. Бурдьє, група студентів може стати реальним класом, якщо усвідомить реальну близькість на габітулярному рівні. Сім'ї, як правило, формуються людьми із спільного реального класу, відповідно, й із схожим габітусом.

П. Бурдьє визначає клас як «сукупність агентів, що займають подібну позицію, які, будучи поміщені в подібні умови та підпорядковані подібним обставинам, мають усі шанси мати подібні диспозиції та інтереси, отже, виробляти подібні практики та займати подібні позиції» [3, с. 17]. Диспозиції – це дії суб'єктів, що визначаються об'єктивними структурами. Диспозиції габітусу мають такі властивості, як стійкість, системність та переносимість [4]. Таке визначення класу вказує також на близькість габітусів усієї родини або на спільні риси їхніх габітусів, що в рамках даної роботи ми називатимемо **сімейним габітусом**. Отже, ми визначаємо поняття «сімейний габітус» як

спільні сімейні класифікації речей та різноманітних соціальних явищ, габітуалізовані узвичаєні способи їхнього сприйняття всією родиною.

На нашу думку, поняття класу та габітусу пов'язані таким чином: до спільного класу відносяться люди із подібним габітусом. Але ми вважаємо, що сім'ю було б влучніше назвати не класом, а соціальним полем чи субполем.

Для подальшого розкриття теми нашої роботи у контексті концепції П. Бурдьє варто окреслити фундаментальну структуру цієї концепції (рис. 1.1).

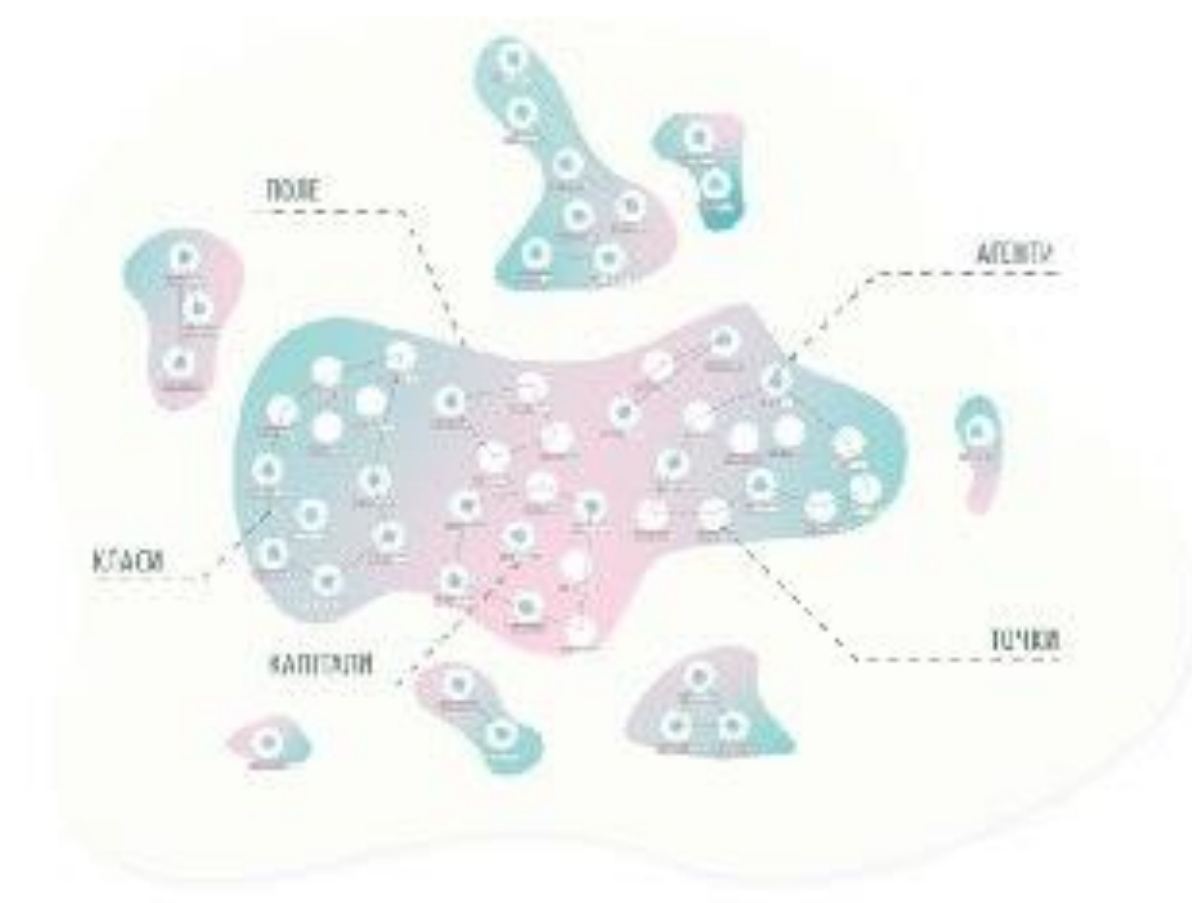

Рис. 1.1. Концепція поля П'єра Бурдьє

Ми вважаємо, що більш детальний опис концепції дозволить чітко визначити місце сім'ї, установок та цінностей у системі теоретизування,

збудованій соціологом. Сам П. Бурдьє писав у своїй роботі «Соціологія політики», що соціологія уособлює собою свого роду соціальну топологію. При цьому він зауважує на тому, що **соціальний простір** – це багатовимірний простір, який можна досліджувати з різних боків. Соціальний простір поєднує в собі усі можливі прояви соціального життя (усі компоненти соціального механізму: поля, субполя, точки або позиції, агенти, практики, капітали, класи тощо). Найбільшими його елементами є поля.

Варто зазначити, що П. Бурдьє виділяв як фізичний, так і соціальний простір (що має вже символічну структуру). Жоден із цих просторів не може існувати в чистому вигляді. Тому відстань між агентами зумовлена як фізичними, так і символічними причинами [5, с.15].

Проілюструємо цю тезу на прикладі сімейних зв'язків. У соціальному просторі члени сім'ї мають символічний вплив один на одного (це зумовлює символічну відстань між агентами), а у фізичному просторі відстань вимірюється рівнем кровної спорідненості, в деяких ситуаціях й фізичної переваги одного над іншим (але це включає в себе і символічний вплив).

Визначаючи місце сім'ї у цій системі, звернемось до поняття «поле». Власне, **поле** – це свого роду простір, в якому розташовані точки, або позиції, кожна з яких наділена певним капіталом. За основною ідеєю П. Бурдьє, усі поля – це ціла система: одне соціальне поле – це підсистема іншого соціального поля. Найменшими частинами соціального простору за цією класифікацією є субполя [5, с. 21].

Але важливо зауважити, що саме **субполя**, при тому, що вони – найменші частки просторового поділу, за П. Бурдьє, не є частинами полів. «Кожне субполе має свою власну логіку, свої правила, свої специфічні закономірності, кожний етап поділу поля викликає справжній якісний стрибок (як, наприклад, коли переходять від рівня політики в цілому до субполя міжнародної політики держави)» [5, с. 21].

У даній роботі ми розглядатимемо сім'ю саме як субполе, яке відноситься до більшого соціального поля сім'ї (інституту сім'ї). Дійсно, більшість сімей має свою власну логіку, правила та закономірності, дещо відмінні від тих самих характеристик в інших сім'ях.

Визначивши сім'ю в соціальному просторі, можемо переходити до розгляду кожного із її членів та конкретизувати їхній вплив один на одного (в нашому випадку розглянемо саме вплив батьків на дітей).

Почнемо з поняття агентів. П. Бурдьє акцентував увагу на тому, що членів поля варто називати саме **агентами**, оскільки вони не мають власного капіталу, вони лише отримують капітал «у користування» у зв'язку з тим, яку точку у полі займають. Однак агенти відіграють одну з найголовніших ролей у відтворенні ієрархічних соціальних відносин: кожний агент має бажання володарювати над іншим, тому він, займаючи власні позиції, намагається нав'язувати іншому агенту свої культурні та символічні практики. Тому позицію, що займає агент у соціальному просторі, можна назвати також рангом з акцентом на наявному у точці капіталі [6, с.71].

Сім'я – це чи не найконкретніший приклад функціонування системи символічного панування. Як приклад: жінка набуває статусу матері і як агент займає позицію матері, вона набуває соціального капіталу, достатнього, щоб ефективно нав'язувати свої практики, установки тощо власній дитині. При цьому сама дитина не має можливості настільки ж ефективно знімати символічне насилля, або проектувати символічне насилля на матір, тому що вона (дитина) не володіє символічним капіталом у достатньому обсязі. При цьому, як батько на матір, так і матір на батька не можуть настільки ефективно транслювати символічне насилля, як на власну дитину.

Це й змальовує систему володарювання у субполі сім'ї. А ось прикладом боротьби за владу можна назвати ситуацію, коли дитина набуває достатньо великого капіталу, що надає їй можливість знімати символічне насилля батьків або навіть відтворювати символічне насилля над ними.

Звертаючись ще до одного поняття з категоріального апарату теорії П. Бурдьє, а саме до поняття «капітал», зауважимо на тому, що капітал – це усі наявні блага агента, це все те, що «дозволяє тримати на відстані небажаних людей та предмети та в той же час зближатися із бажаними людьми та предметами, мінімізуючи при цьому витрати (особливо часу), необхідні для їхнього присвоєння» [5, с. 43].

Виходячи з наведеного визначення, можна зробити висновок, що відсутність капіталу не дає рухатися (втримує агента на місці). Тих, хто не має капіталу, не допускають до дефіцитних капіталів.

Знов-таки, якщо навести приклад сім'ї, то можна описати отримання капіталу дитиною: якщо протягом дитинства людина отримує певний капітал, що дозволяє боротися з іншими агентами при потраплянні в інші поля, вона матиме можливість змінювати точки та набувати більший капітал.

Тобто, якщо дитина не отримала, наприклад, базової шкільної освіти, то вона, напевне, не матиме можливості навчатися у вищих навчальних закладах, без цього капіталу вона матиме набагато менше можливостей отримати пристойну роботу, утримувати сім'ю тощо. Без вищої освіти цю людину триматимуть на відстані від умовної точки (позиції) працюючої людини інші, хто має вищу освіту. Тобто йдеться про звичайну конкуренцію.

Окрім більш-менш конкретних ресурсів, одним з надзвичайно важливих є ментальний або емоційний ресурс.

Змалювавши систему сім'ї, використовуючи концепцію П. Бурдьє, ми дійшли до одного з основних понять нашої роботи – це **символічне насилля**, провідниками якого є агенти. Перш за все визначимо формулу символічного насилля: символічне насилля = сума капіталів, зведена у ступінь визнання (тож, якщо капітали рівні нулю, то й символічного насилля не може відбуватися).

Символічне насилля, за П. Бурдьє, – це спосіб легітимації певних цінностей, капіталів, ідей, точок зору тощо. Тобто символічне насилля означає легітимацію різноманітних форм домінування одного агента над іншим. Легітимація у цьому випадку надає позитивний сенс формам домінування, вони

стають «нормальними» або «гарними». Внаслідок цього, багато агентів самі підкорюються людині, що змогла легітимувати необхідне їй домінування. Ця ідея легітимації символічного насилля як цілі і наслідку була викладена в роботі Філіппа Коркюфа «Нові соціології» [7, с.22].

Наведемо приклад монополії на легітимне насилля в межах батьківської сім'ї. Монополією на легітимне насилля володіють лише батьки(особливо, коли дитина ще досить мала та має достатньо мало власного символічного капіталу), це виявляється в моментах захисту членів родини один одного від намагання щось нав'язати їм ззовні субполя сім'ї. Але не варто поспішати оцінювати таку поведінку як альтруїстичні прояви, адже кожен агент намагається зберігати свою владу над іншими, тому просто захищає її від захоплення іншими агентами.

Резюмуючи зазначене вище, коротко змалюємо систему впливу родини на габітус дитини. Усі люди (агенти) існують у соціальному просторі, в соціальних полях та субполях. Родина як така знаходиться у полі сім'ї (тобто в межах соціального інституту сім'ї), а кожна окрема родина – у власному субполі, наділеному власною логікою функціонування. Кожен агент у соціальному полі та субполі займає певну позицію (ранг або точку), кожна позиція наділена капіталом, що потрапляє у розпорядження агента. У дитини – позиція дитини, і на неї можуть розповсюджуватися, наприклад, такі капітали, як турбота батьків, можливість отримувати певну освіту, емоційні капітали тощо. У позиціях батьків – їхні капітали з інших полів, наприклад фінансове забезпечення із економічного поля, що надає можливість покращити існування сім'ї, капітал символічної влади над дитиною або над другою половиною подружжя, емоційні капітали тощо.

Завдяки цим капіталам, агенти можуть отримувати інші капітали (освіта, задоволеність, матеріальні блага тощо) та здійснювати символічне насилля.

Тож, вважаємо, що система, запропонована П. Бурдьє, достатньо детально замальовує передачу певних капіталів та габітусу від батьківської сім'ї дитині. У цій концепції досить конкретно визначено поняття габітусу, яке

й є тим самим витоком або фундаментальним теоретичним конструктом, на основі якого ми провели своє дослідження.

1.2 Концепція влади Мішеля Фуко як теоретичне підґрунтя дослідження трансляції цінностей та установок від батьківської сім'ї до дітей

Однією з найвідоміших концепцій М.Фуко є концепція **влади**. Від поняття влади він відштовхується у поясненні соціальних відносин. Як вже було зазначено у попередньому розділі, батьки мають певну владу над власними дітьми, і завдяки цій владі вони передають або нав'язують певні установки та цінності власним дітям.

Концепція М.Фуко має спільні тези із концепцією П'єра Бурдь'є, саме тому для повноти розкриття теми нашої роботи вона й була обрана ще однією теоретичною засадою цього дослідження. Перш за все обидві концепції схожі тим, що мають поняття точок (або позицій чи рангів у П.Бурдьє), М. Фуко зазначає, що владні відносини (тобто трансляція влади) виходить із різних осередків. Ці осередки – це, власне, точки у соціальному просторі. М. Фуко у своїй роботі «Воля до істини: по той бік знання, влади та сексуальності» зазначав, що «влада є всюди; не тому, що вона все охоплює, але тому, що вона звідусіль виходить» [8]. М. Фуко також вважав владу системою відносин, у якій індивіди намагаються здійснювати певний вплив один на одного.

У більшості випадків М. Фуко писав про владу у політиці, але він відносив себе до дослідників, що визначали політику як всеосяжне явище, яке має місце на кожному рівні життя: від глобальних міждержавних відносин, відносин між великими соціальними структурами до стосунків між конкретними особами.

Погляд М. Фуко на владу важливий у нашій роботі у контексті розгляду символічного насилля по відношенню до дитини, але вже не тільки з боку родини. Адже не можна вважати лише родину суб'єктом впливу на формування установок та цінностей дітей. Саме М. Фуко зауважує на тому, що кожна

людина постійно опиняється під владою багатьох інших. Тому ми вважаємо, що концепція влади Фуко у випадку даної роботи – невиспачаючий фрагмент, що пояснює, чому габітулярна система П'єра Бурд'є не може працювати «ідеально»: із часом виникають відхилення габітусу дитини від її сімейного габітусу.

У роботі «Дискурс та істина» М. Фуко приходить до висновку, що наразі «влада не діє шляхом прямого примусу, а, скоріш, через індивідуалізацію та суб'єктизацію. Влада передбачає інтеріоризацію індивідом певних способів розуміння та практикування себе» [9, с.4]. Це визначення достатньо схоже на визначення П. Бурд'є габітусу як результату практикування себе – продовження суб'єктизованої влади. Але теза про «практикування себе» наштовхує на думку про певний дуже суб'єктивний спосіб прийняття влади. І це важливий аспект концепції, адже, як вважає філософ, влада розповсюджується не лише символічним та фізичним шляхами, а й вбудовується у тіло, тобто тіло людини також стає носієм та ретранслятором влади над ним [10].

Тобто у певні моменти тіло людини не дозволить їй відворити певні дії, чи, навпаки, - примусить. Якщо навести найпростіший приклад, то варто лише подивитися на людину, у якої задзвонив телефон: вона одразу відреагує та візьме його в руки, не особливо осмислюючи свої дії. Цей телефон належить індивіду, лише цей індивід може його взяти. І тому, за концепцією М. Фуко, цей телефон у певному сенсі має владу, вбудовану в тіло, владу над людиною. Таку ж владу може мати одяг та інша атрибутика певної людини.

У випадку сім'ї можна навести як приклад голос матері, на який достатньо активно реагує людина, одразу ідентифікує його тон та емоційно під нього підлаштовується. Саме таким чином влада матері проявляється над дитиною та над її тілом. Навіть якщо не говорити про владу над тілом, можна пригадати, як діти знають, що можна розповідати батькам, а що не можна (те,

що батьки не схвалюють). Тобто саме знання про певні правила, створені батьками, здійснює насилля над дитиною.

М. Фуко стверджував, що одним з найважливіших капіталів людства є знання. Він акцентував на тому, що знання є чи не єдиним та найефективнішим способом зняття насилля. Але сам інститут освіти він вважав одним з найпотужніших трансляторів насилля в суспільстві. Він навіть надавав йому негативного забарвлення.

Зазначимо, що насилля в рамках концепції М. Фуко змальовується як явище, проти якого необхідно боротися, саме тому він звертає увагу на витоки насилля та на способи його зняття.

Для нашої роботи концепція М. Фуко потрібна для пояснення «додаткового» впливу інших агентів на формування установок та цінностей (або габітусу) людини. Ми вважаємо, що концепція М. Фуко разом із концепцією П'єра Бурдьє надає можливість виявити велику кількість варіантів шляхів формування установок та цінностей молоді, що є необхідним для побудови гіпотез.

Розділ 2

БАТЬКІВСЬКА СІМ'Я ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНОГО ГАБІТУСУ СУЧАСНОЇ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ

2.1 Стратегія дослідження репродуктивних установок та сімейних цінностей сучасного українського студентства

Перш ніж звернутися до аналізу даних, отриманих у процесі дослідження репродуктивних установок та сімейних цінностей сучасного українського студентства, зазначимо, що в центрі нашої уваги, в першу чергу, будуть питання розробленого нами інструментарію (анкети студента), що мають безпосереднє відношення до характеристики батьківської сім'ї наших респондентів. Основне з цих питань та варіанти відповіді на нього були сформульовані таким чином:

- **«Яка модель поведінки застосовувалась у Вашій сім'ї, коли Ви були дитиною?»**
 - жорстка регламентація поведінки дитини, застосування покарань, погроз тощо;
 - невтручання у справи дитини, дитина сама вирішує свої проблеми, мінімальні вимоги до її поведінки;
 - вседозволеність, батьки задовольняють усі бажання дитини, всіляко захищають її від труднощів, що потребують вольового рішення;
 - співпраця батьків та дитини: батьки направляють дитину, але дитина, при цьому сама приймає рішення .

На основі відповідей на ці питання, ми виокремили групи, що репрезентували різні типи відносин у сім'ї. Дві полярні групи представляли студенти з сім'ї із жорсткою регламентацією поведінки дитини, застосуванням покарань, погроз тощо (її ми номінували як «авторитарну» сім'ю) та студенти із сім'ї, в якій панує співпраця батьків та дитини: батьки направляють дитину, але дитина, при цьому сама приймає рішення (цей тип сім'ї ми назвали «ліберально-демократичним»).

Сім'ї респондентів, які обрали відповідь «невтручання у справи дитини, дитина сама вирішує свої проблеми, мінімальні вимоги до її поведінки» ми позначили як «ліберально-попустительські», а сім'ї респондентів, що обрали відповідь «вседозволеність, батьки задовольняють усі бажання дитини, всіляко захищають її від труднощів, що потребують вольового рішення», – як «ліберальні».

У подальшому ми здійснили порівняльний аналіз відповідей двох полярних груп практично на всі питання нашої анкети.

Метою цього порівняння був пошук спільних характеристик представників кожної з груп перш за все стосовно устрою їхньої батьківської сім'ї. Тобто ми намагаємося знайти людей із дійсно спільного класу або із спільним габітусом.

Окрім того, ми дослідили виділені групи за характеристиками, що не мають безпосереднього стосунку до батьківської сім'ї, але можуть визначати приналежність респондентів до певних класів (за П. Бурд'є).

Усе зазначене вище допомогло нам виявити основні характеристики, що притаманні представникам кожної з двох груп. Це, у свою чергу, надало можливість сформувати «умовні» класи та розподілити респондентів за ними.

Основним результатом здійсненого нами аналізу отриманої емпіричної інформації було з'ясування того, чи наслідують студенти, які виховувались у сім'ях, що належать до полярних типів внутрішньородинних відносин, сімейний габітус батьківської родини. Якщо так, то в якій мірі.

2.2 Характер взаємодії у родині як чинник формування репродуктивних установок та сімейних цінностей молоді

Отже, звернемось до аналізу отриманих нами даних та розглянемо кількісне співвідношення студентів, які зростали у родині із певним типом сімейних відносин .

При цьому співвідношення студентів із «авторитарної» та «ліберально-демократичної» сім'ї розрахуємо за декількома характеристиками батьківської сім'ї, зокрема за взаєминами із батьками.

На рисунку 2.1 представлені відповіді студентів щодо моделі відносин між батьками та дітьми в їхніх батьківських родин.

Рис 2.1 Модель (тип) відносин, притаманний сім'ям респондентів (% тих, хто відповів)

Аналіз даних, представлених на рисунку 2.1, надає можливість побачити, наскільки «полярні» характеристики сімейних відносин розповсюджені серед сімей українського студентства.

Як бачимо, співвідношення студентства за моделлю сімейних відносин є достатньо нерівномірним, але позитивним фактом, як ми вважаємо, є те, що у більшості сімей панує співпраця між батьками та дітьми. 68% усіх респондентів (437 осіб) зазначили саме такі характеристики батьківської родини. На наш погляд, для сучасного українського суспільства надзвичайно важливо, що більшість студентів, у всякому випадку опитаних нами, виховувались у сім'ях саме такого типу. Адже нашому суспільству сьогодні, як ніколи раніше, потрібні люди, що у своїх діях слідують принципам демократії та свободи. Як відомо, цінності, які інтеріоризовані індивідом на етапі первинної соціалізації, головним суб'єктом якої все ще є сім'я, залишаються з ним на все життя. А, отже, можна сподіватися, що демократичні та ліберальні цінності, що трансльовані сучасним студентам їхніми батьками, з часом не втратять своєї значущості.

На другому місці за кількістю відповідей – тип сімейних стосунків із жорсткою регламентацією поведінки дитини, застосуванням покарань, погроз тощо (16%, 104 респонденти). Про інші типи сімейних відносин («ліберальний» - «невтручання батьків у справи дитини, дитина сама вирішує свої проблеми, мінімальні вимоги до її поведінки» та «ліберально-попустительський» - «вседозволеність, батьки задовольняють усі бажання дитини, всіляко захищають її від труднощів, що потребують вольового рішення») говорили в обох випадках по 8% опитаних нами студентів.

Перше, на що варто звернути увагу, – тенденція визначення більшістю студентів полярних характеристик відносин у батьківських сім'ях. Це може вказувати як на дійсне існування таких різних типів взаємин із батьками в їхніх сім'ях, так і на бажання студентів (особливо тих, що зростали в «ліберально-

демократичних» сім'ях) репрезентувати себе як самостійних та свободних особистостей.

А тепер розглянемо досліджувані групи за характеристиками їхніх батьківських родин. Для повноти погляду на сімейні відносини ми дослідили, в якій сім'ї зростали студенти: рідній, прийомній або в дитячому будинку-інтернаті. Адже існує стереотипна думка про те, що люди, які зростали у дитячому будинку або, у деяких випадках, у прийомній сім'ї, не отримують достатньо любові та турботи. У ході дослідження було з'ясовано, що переважна кількість респондентів зростала саме у батьківській сім'ї. Виняток склали два респонденти з групи «авторитарної» сім'ї: один зростав у дитячому будинку-інтернаті, другий – у прийомній родині, а також один респондент з «ліберально-демократичної» сім'ї, що виховувався в прийомній родині. Але це є нерепрезентативна кількість студентів, щоб робити певні висновки.

Аналіз відносин з батьками (дружніх/недружніх, довіра/недовіра, байдужість один до одного/взаємопідтримка, конфлікти/порозуміння, любов тощо) свідчить про певну закономірність: у «негативних відповідях» - недовіра, байдужість та конфлікти кількісно переважають студенти з «авторитарних» сімей (рис. 2.2.).

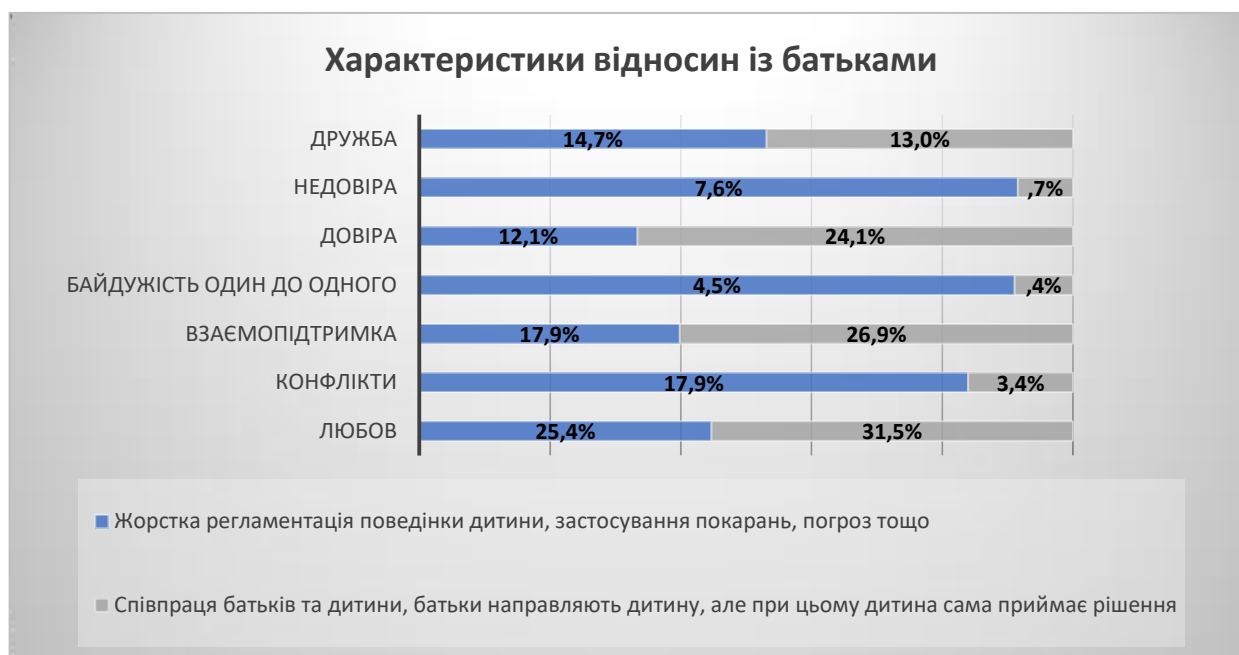

Рис. 2.2 Характеристики відносин із батьками студентів з «ліберально-демократичних» та «авторитарних» сімей (% тих, хто відповів)

Щодо характеристик відвертості з батьками показники відповідають такій само закономірності: відносна більшість студентів, що обрали відповідь «взагалі не спілкуємось з батьками» (1,9%), є виходцями з «авторитарних» сімей, і, навпаки, серед тих, хто розповідає батькам абсолютно все, більшість складають саме студенти з «ліберально-демократичних» сімей (32%) (рис. 2.3).

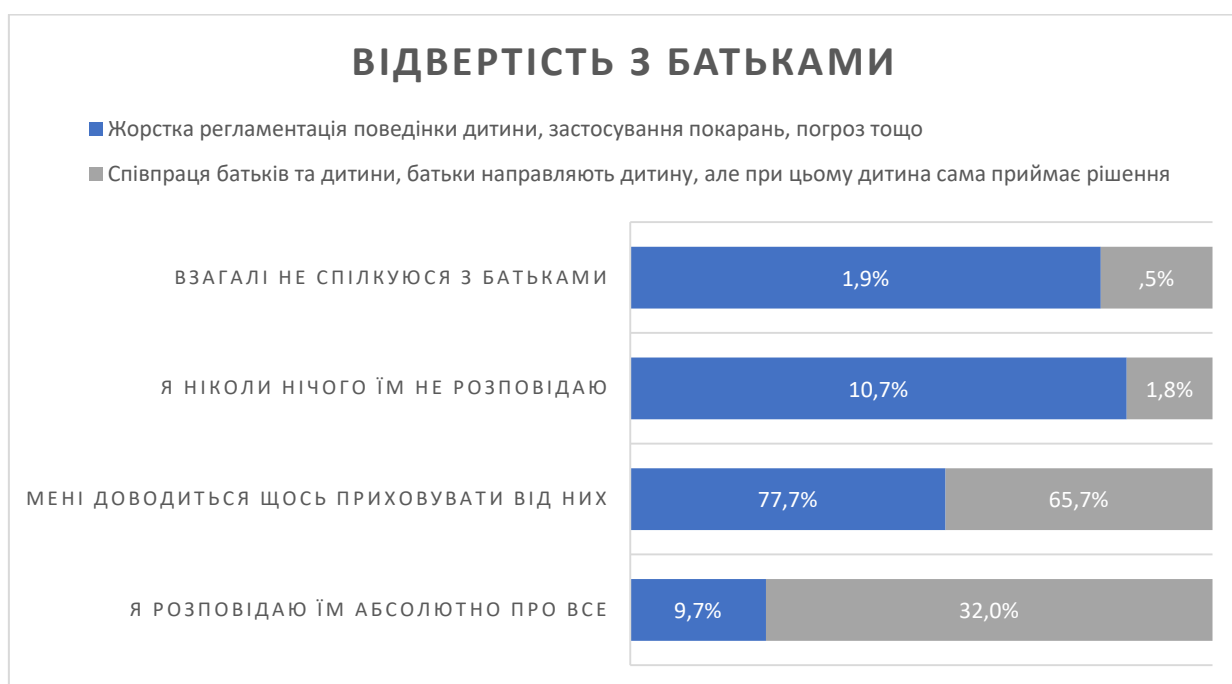

Рис 2.3 Відвертість з батьками студентів з «ліберально-демократичних» та «авторитарних» сімей (% тих, хто відповів)

Показники частоти врахування думки студентів батьками складають таку ж саму закономірність (рис 2.4), що вказує на те, що порозуміння з батьками перш за все притаманне респондентам з «ліберально-демократичних» сімей.

Рис. 2.4 Частота прислуховування батьків до думки студентів з «ліберально-демократичних» та «авторитарних» сімей (% тих, хто відповів)

Що стосується показників врахування студентами думки батьків, як і у випадку відвертості між ними, закономірно зростають або зменшуються відповідно до рівня свободи в сім'ї (рис. 2.5).

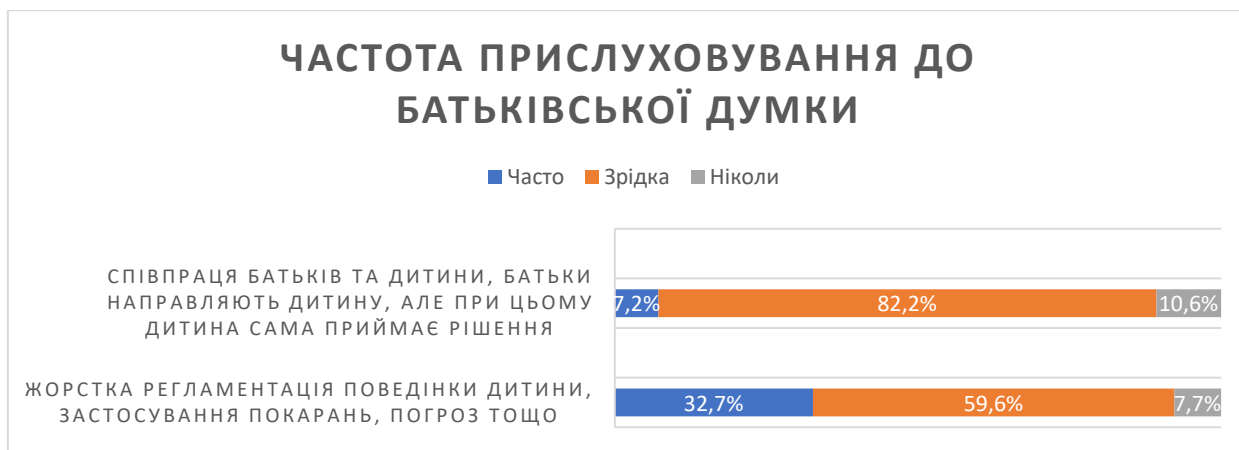

Рис 2.5 Частота прислуховування студентів до батьківської думки (% тих, хто відповів)

Виходячи з отриманої інформації, можна стверджувати, що дійсно, існують достатньо чіткі полярні групи студентів, що виховувались у батьківських сім'ях полярних типів - «ліберально-демократичних» та «авторитарних».

Що стосується феномену, який ми позначили таким поняттям, як «сімейний габітус», то ми вважаємо, що його варто розглядати перш за все з огляду на репродуктивні установки респондентів, адже діти, як свідчать численні соціологічні дослідження, в тому числі здійснені нами, є найголовнішою сімейною цінністю. Готовність народжувати дитину надає можливість зрозуміти, чи отримала людина достатньо турботи (любові) в дитинстві, та, власне, чи готова людина віддавати турботу та любов, перш за все своїй власній дитині.

Аналіз даних щодо бажаного терміну появи першої дитини після заключення шлюбу свідчить про відсутність суттєвих відмінностей у відповідях на це питання представників двох досліджених груп, окрім відповідей студентів з «авторитарних» сімей про бажання мати першу дитину через 5-6 років (див рис.2.6)

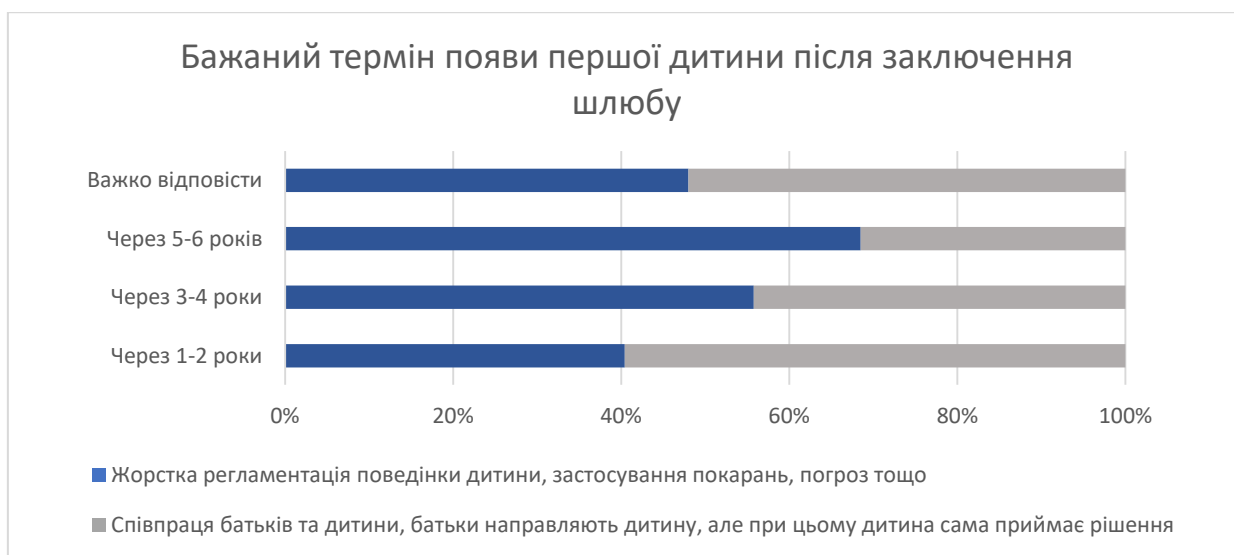

Рис. 2.6 Бажаний термін появи першої дитини після заключення шлюбу студентів з «ліберально-демократичних та «авторитарних» сімей (% тих, хто відповів)

Дуже схожі результати (див рис. 2.7) були отримані нами щодо планів наших респондентів мати дітей, перебуваючи в шлюбі, чи ні.

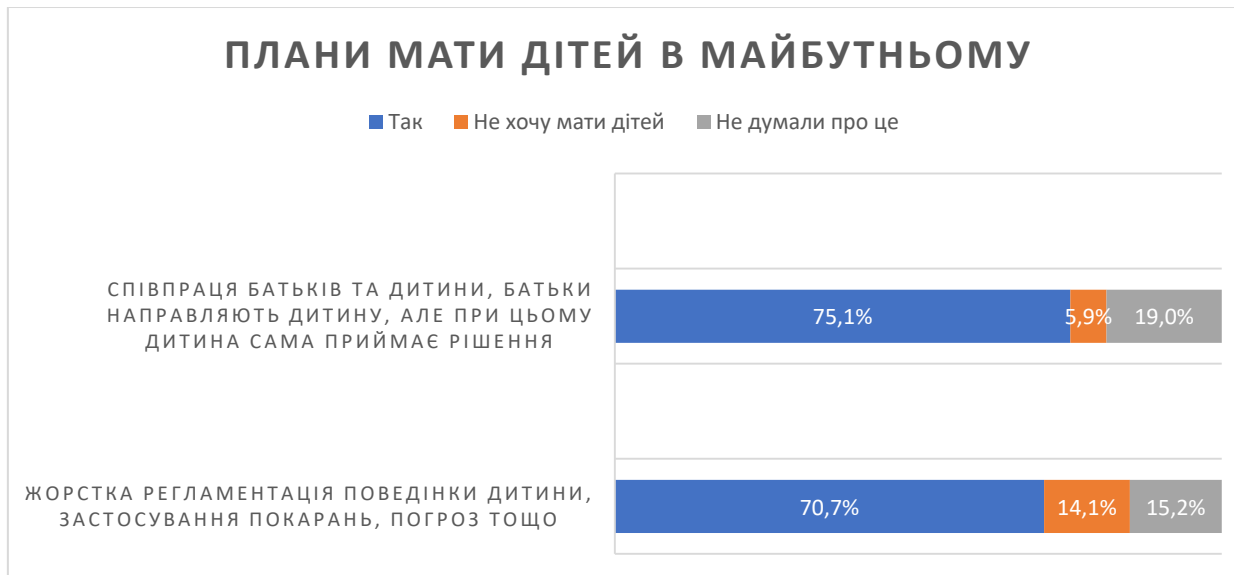

Рис 2.7 Плани мати дітей у майбутньому студентів з «ліберально-демократичних» та «авторитарних» сімей (% тих, хто відповів)

Несподівана тенденція була запропонована нами у відповідях студентів на питання про бажану кількість дітей (серед тих, хто бажає мати дітей):

студенти з «авторитарних» сімей частіше, ніж студенти з «ліберально-демократичних» сімей хотіли б мати три та чотири дитини (див рис. 2.8).

Рис. 2.8 Запланована кількість дітей студентів з «ліберальних» та «авторитарних» сімей (% тих, хто відповів)

Можна припустити, що, не отримавши бажаного тепла, любові, взаємопорозуміння від своїх батьків, студенти, які виховувались в авторитарних сім'ях, хочуть зробити щасливим дитинство багатьом дітям. Проте, це лише припущення, і пояснення виявленого феномену потребує подальшого вивчення.

На питання стосовно бажаного віку народження дитини респонденти з «авторитарних» сімей частіше, ніж респонденти з «ліберально-демократичних» сімей відповідали, що хотіли б народити першу дитину у більш старшому віці. На нашу думку, бажання мати багато дітей, але почати народжувати у більш зрілому віці може свідчити про достатньо інфантильний або ще не обміркований життєвий план (адже у випадку такої послідовності подій у реальному житті виникає достатньо багато проблем) (рис. 2. 9).

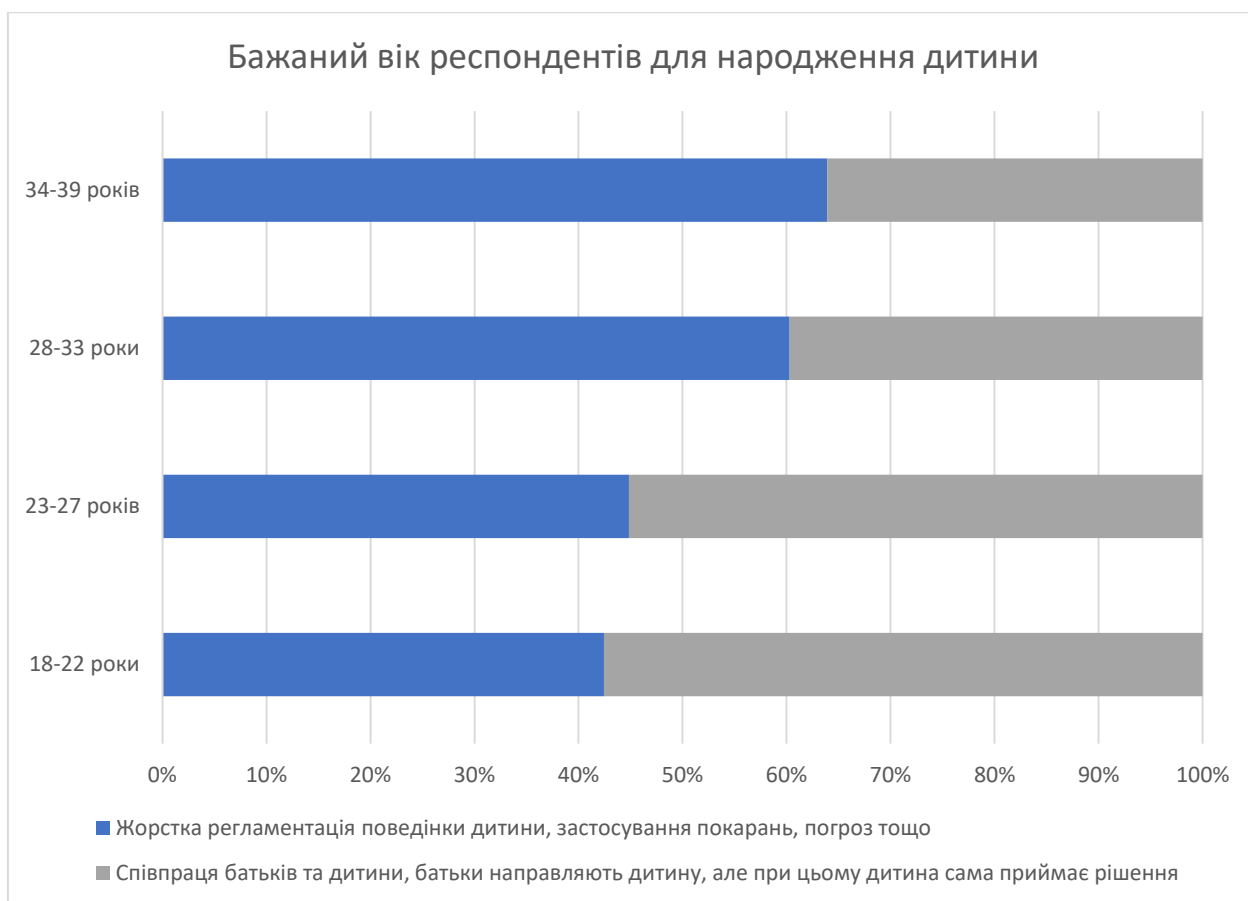

Рис 2.9 Бажаний вік народження дитини для студентів з «ліберально-демократичних» та «авторитарних» сімей (% тих, хто відповів)

Тож, ми можемо дійти висновку, що відносини, що притаманні як «ліберально-демократичному», так і «авторитарному» типу батьківської сім'ї, певною мірою впливають на репродуктивні установки сучасного студентства.

Відповідаючи на питання, чим відрізняються молоді люди, які виховувалися у сім'ях досліджуваних нами типів, ми проаналізували їхні життєві цінності (рис. 2.10).

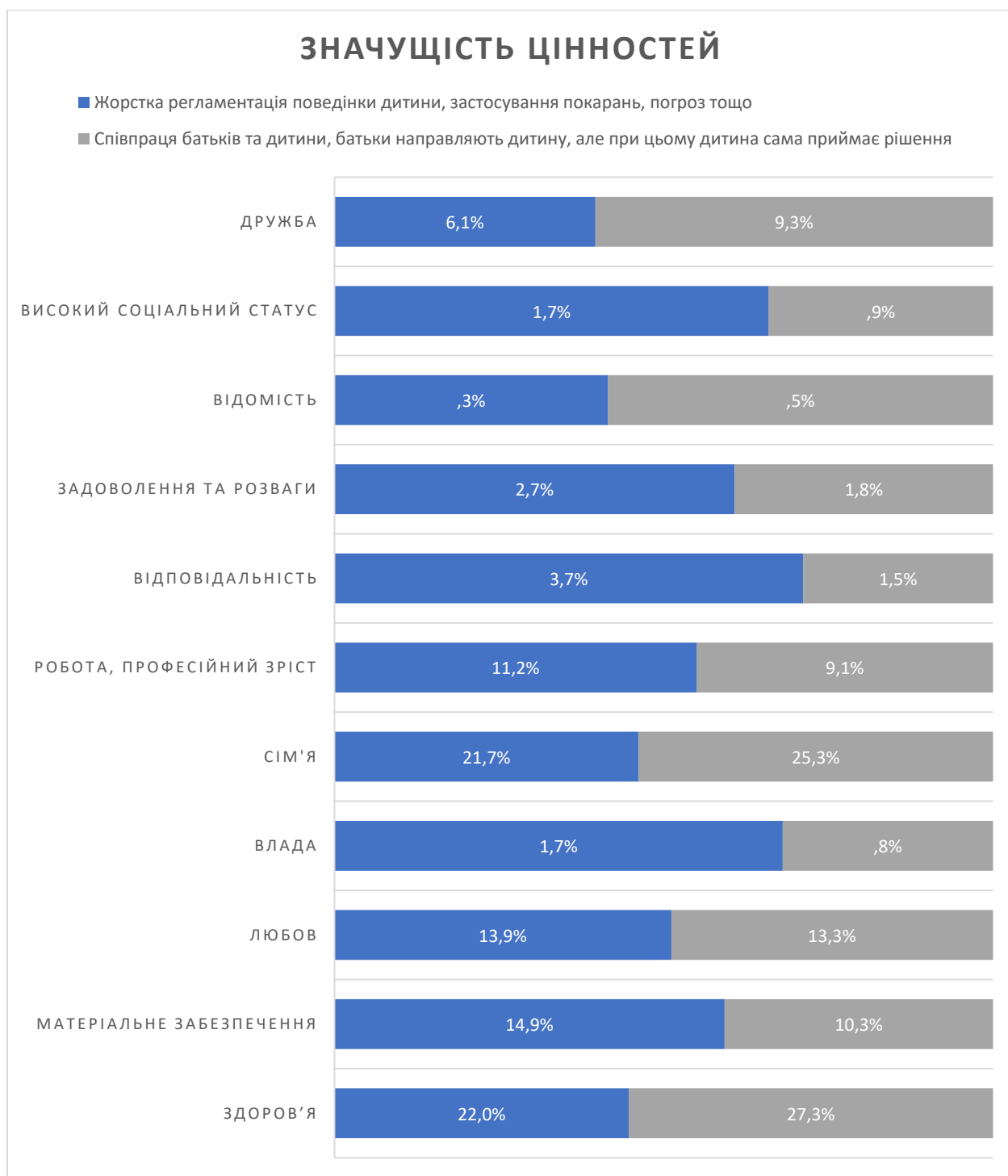

Рис 1.10 Значущість цінностей для студентів з «ліберально-демократичних» та «авторитарних» сімей (% тих, хто обрав відповідь «дуже значущі»)

Виходячи з отриманої інформації, можна побачити, що студенти з «авторитарних» сімей дещо частіше за студентів із «ліберально-демократичних» сімей обирають такі цінності, як високий соціальний статус, відповідальність, матеріальне забезпечення, професійна кар'єра та влада.

Натомість студенти-вихідці з «ліберально-демократичних» сімей частіше, ніж представники полярного типу сім'ї, надають перевагу таким цінностям, як здоров'я, сім'я та дружба, тобто фундаментальним цінностям людського життя. Лише значущість такої цінності, як любов, є приблизно однаковою для представників обох досліджуваних нами груп. Хоча студенти з «авторитарних» сімей орієнтуються на цю цінність все ж таки дещо вище (можливо тому, що їм не вистачало любові в дитинстві).

На нашу думку, рівень значущості тих чи інших цінностей для студентів, що виховувались у сім'ях полярних типів (ліберально-демократичних та «авторитарних») зайвий раз підтверджує нашу гіпотезу про існування сімейного габітусу, його вплив не тільки на репродуктивні установки та сімейні цінності молодого людини, а й в цілому на її ціннісний дискурс.

Висновки

Результати здійсненого нами дослідження дозволили сформулювати деякі висновки.

Першою із задач нашої роботи було визначення, на основі яких концепцій можна досліджувати процес формування репродуктивних установок та сімейних цінностей молодих людей. Наші пошуки теоретико-методологічних засад дослідження обраної нами проблеми довели, що найбільш придатними для нашого аналізу є концепція габітусу П. Бурдьє та концепція влади М. Фуко. Обидві концепції достатньо симбіотично взаємопов'язані, поняття з однієї можуть бути вбудовані у понятійний апарат іншої. Так, наприклад, зміст поняття «влада» в обох дослідників досить близький, а концепт соціальної системи П. Бурдьє можна також використовувати у концептуальних побудовах М. Фуко. На нашу думку обрані нами концепції доповнюють одна одну у своєму аналізі влади та насилля в одній соціальній системі.

Ще однією задачею нашого дослідження було уточнення понятійно-категоріального апарату соціологічного аналізу ролі батьківської сім'ї у формуванні репродуктивних установок та сімейних цінностей сучасної української молоді. Засновуючись на понятійному апараті концепцій М. Фуко та П. Бурдьє, ми запропонували таке нове поняття, як – сімейний габітус; визначили сім'ю як субполе, адже саме характеристики субполя, на нашу думку, найкраще описують функціонування окремих сімей; а також розробили типологію сім'ї в залежності від пануючих у родині владних відносин. Нами були визначені такі типи сімей, як «авторитарний», «ліберально-попустительський», «ліберальний» та «ліберально-демократичний». Здійснений нами порівняльний аналіз різноманітних характеристик виходців із двох найбільш розповсюджених та водночас полярних типів сім'ї («авторитарного» та «ліберально-демократичного») дозволив дійти висновку, що габітус батьківської сім'ї найбільш суттєво

впливає на сімейний габітус дитини у площини побудови внутрішньородинних стосунків, наявності довіри чи конфліктних відносин з іншими членами родини. Тому можна припустити, що у власній сім'ї, молоді люди так само, як і в батьківській, будуть відтворювати атмосферу довіри/недовіри, відкритості/замкненості тощо.

Отримані нами емпіричні дані також дозволили зробити висновок, що сімейний габітус найбільшою мірою впливає на репродуктивні установки сучасної української молоді, тобто на таку сімейну цінність, як діти. Відмінності репродуктивних установок представників досліджуваних груп виражаються у бажаній кількості дітей (у студентів з «авторитарних» сімей переважає схильність до створення багатодітної сім'ї) та у бажаному віці народження першої дитини (у респондентів знов-таки з «авторитарних» сімей переважає прагнення до народження першої дитини у старшому віці).

Таким чином здійснене нами дослідження значною мірою підтвердило нашу гіпотезу про вплив батьківської сім'ї на репродуктивні установки та сімейні цінності сучасного українського студентства, що актуалізується завдяки сімейному габітусу, який, окрім зазначених настанов та цінностей, багато в чому детермінує цінності молоді в усіх інших сферах її життєдіяльності, визначає її повсякденні практики.

Тим не менш обрана нами дослідницька проблема потребує, на нашу думку, подальшого, більш глибокого вивчення, зокрема із застосуванням не тільки кількісних, але й якісних методів отримання соціологічної інформації. При цьому особливу увагу, на наш погляд, треба приділити проведенню досліджень серед студентів, які вже мають досвід створення власної сім'ї, у тому числі досвід батьківства, досвід виховання власних дітей. Це дозволить побачити, як «працює» сімейний габітус у реальних, а не проєктивних сімейних стосунках, які, власне, й були виявлені нами у здійсненому дослідженні.

Список використаних джерел

1. Бурдьє П. Структура, габитус, практика [Електронний ресурс] / Пьер Бурдьє // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.old.jourssa.ru/1998/2/4bourd.html>.
2. Практический смысл / Пер. с фр.: А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко; Отв. ред. пер. и Послесл. Н. А. Шматко. — СПб.: Алетейя, 2001 г. — 562 с. — («Gallicinium»).
3. Бурдьє П. Социология социального пространства (перевод с французского Н. А. Шматко) / Пьер Бурдьє. — Москва: Алетейя, 2007. — 288 с. — (Институт экспериментальной социологии).
4. Шматко Н. А. "Габитус" в структуре социологической теории [Електронний ресурс] / Н. А. Шматко // (Журнал социологии и социальной антропологии. — 1998. — Режим доступу до ресурсу: <http://bourdieu.name/content/shmatko-na-gabitus-v-strukture-sociologicheskoy-teorii>.
5. Бурдьє П. Социология политики / Пьер Бурдьє. — Москва: Socio Logos, 1993. — 336 с.
6. Пержун В. Соціологія політики П. Бурдьє: категоріальний апарат, неординарні ідеї, нове осмислення / Володимир Пержун. // Релігія та Соціум. — 2013. — №2. — С. 69–74.
7. Крюкоф Ф. Новые социологии [Електронний ресурс] / Филипп Крюкоф // Институт экспериментальной социологии. — 2002. — Режим доступу до ресурсу: http://yanko.lib.ru/books/cultur/korkuf-nov_sociologii-8l.pdf.
8. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности [Електронний ресурс] / Мишель Фуко. — 1996. — Режим доступу до ресурсу: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/fuko_vol/index.php.
9. Фуко М. Дискурс и истина [Електронний ресурс] / Мишель Фуко — Режим доступу до ресурсу: <file:///C:/%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%81/%D0%9C%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BB%D1%8C%20%D0%A4%D1%83%D0%BA%D0%BE/%D0%>

[В4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%20%D0%B8%20%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf.](#)

10. Фуко М. Интеллектуалы и власть / Мишель Фуко. – Москва: Праксис, 2002.
– 360 с.

АНОТАЦІЯ

У роботі здійснено аналіз репродуктивних установок та сімейних цінностей сучасного українського студентства. Зважаючи на демографічну кризу, яку переживає сучасне українське суспільство, ця обрана тема є надзвичайно актуальною. Звернення саме до студентської молоді зумовлене тим, що, окрім великого репродуктивного потенціалу, вона володіє багатьма соціальними ресурсами, зокрема освітою, а сім'я за даними чисельних соціологічних досліджень, у тому числі проведеного кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (1-2 місце) посідає найвищі рівневі позиції в ієрархії її термінальних цінностей. Натомість народження дітей для багатьох студентів є відтермінованою цінністю.

Метою дослідження є з'ясування того, чи впливає батьківська сім'я на репродуктивні установки та сімейні цінності сучасної молоді.

Теоретичною базою роботи є наукові доробки відомих французьких соціологів П'єра Бурдьє (зокрема його концепт габітусу) та Мішеля Фуко (зокрема його концепцію влади).

Емпіричну базу роботи складають результати дослідження кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Репродуктивні установки та сімейні цінності студентської молоді», здійсненого серед студентів ЗВО всіх регіонів України, протягом 2019 р. Авторка роботи брала участь у всіх етапах підготовки та проведення дослідження: від розробки програми та інструментарію, проведення опитування (в Харкові, Львові та Дрогобичі), обробки отриманої інформації до написання заключного звіту.

Робота складається із вступу, двох розділів (теоретичного та емпіричного), підрозділів, висновку та списку використаних джерел. Обсяг роботи 29 сторінок.

Ключові слова: репродуктивні установки сім'ї, сімейний габітус, сімейні цінності, символічне насилля.